

NYTT FRA GRENLAND ÆTTEHISTORIELAG

Nr. 15 Februar 1986

PLASSEN HALVORSKÅS I DRANGEDAL

INNHold - NR. 15 FEBRUAR 1986.

HUSMANNSSVESENET I NORGE.....	SIDE 3
SPØRSMÅL OG SVAR.....	SIDE 6
GOTISK SKRIFT, KONKURRANSE.....	SIDE 7
GJERPEN BYGDS HISTORIE.....	SIDE 8
LAGSNYTT.....	SIDE 12

REDAKSJONSKOMITE:

THOR GUNDERSEN, SIVERT URNES VEI 55, 3700 SKIEN
ROAR F. NESSE, HÅVUNDV. 377, 3900 PORSGRUNN
DAG STRAUME, CAMILLA COLLETSV. 13, 3700 SKIEN
PER CHR. SVENDSEN, HOVET RING55, 3900 PORSGRUNN

TLF.22784
TLF.31087
TLF:21847
TLF.12416

Husmannsvesenet i Norge.

De aller fleste som driver med slektsforskning, finner også husmenn blant sine forfedre. En artikkel om husmannen burde vel derfor ha interesse også for våre medlemmer.

Hva legger vi så i betegnelsen husmann? En husmann var en mann som festet en plass — et lite jordbruk som lå under en gård og som fra gammelt av ble sett på som en del av gården. Husmannsplassene var derfor som regel ikke spesielt skyldsatt, de fulgte gården. Slike plasser var alltid relativt små, men størrelsen varierte mye, spesielt på Østlandet. Husmannen svarte en årlig avgift av plassen — oftest i arbeid, og i tillegg kom, i alle fall på Østlandet, arbeidsplikt hos husbonden for vanlig husmannslønn. Plassene kunne være festet på livstid, på oppsigelse eller på åremål. I hovedsak kan vi skille mellom to typer av husmenn: a) Husmenn som ble knyttet til en gård for å skaffe arbeidshjelp til gårdsdriften. Ofte måtte slike husmenn bryte opp plassen fra uryddet mark, og når plassen var ryddet, ble den ofte innlemmet i gården; b) husmenn som fikk slå seg ned på en gård og fikk utlagt et større eller mindre jordstykke mot en fastsatt avgift eller tjeneste, men som ellers var knyttet til annen virksomhet utenfor gården.

Husmannstida i Norge utgjør en periode på kanskje 400 år eller mer. Allerede på 1200-tallet finner vi rettarbøter som tar sikte på å skaffe arbeidsfolk til gårdsdriften, men disse folkene kan ikke kalles husmenn. Betegnelsen husmann er brukt for første gang i 1364, men da i betydningen „en som bor i huset hos en annen". Noen annen betydning finner vi ikke i Norges Gamle Lov. I et diplom fra 1452 er ordet husmann brukt om en rydningsmann, men han har nok hatt en noe friere stilling enn senere tiders husmenn fikk — han ryddet nemlig i ei sameige. I det samme diplommet leser vi om „rustøen (= rydningsplassen) som nu husmands plas er.....". Dette er første gangen vi møter husmannsplassen i middelalderkildene, men det er grunn til å tro at institusjonen er eldre. En del av rud-gårdene fra 1300-tallet kan også ha vært underlagt eldre og større gårder, men kildene tillater ikke at vi kaller dem husmannsplasser.

Mange gårder ble som kjent liggende øde etter Svartedauden. En del slike avsidesliggende ødegårder ble tatt som „engeland” under andre gårder, og etter hvert viste det seg å være praktisk med en mann der til å holde alt i orden. Han fikk da gjerne ei stue med en jordfleck til. Det er forøvrig ting som tyder på at enkelte prestegårder og adelige setegårder var blant de første som gjorde bruk av husmenn. Kongen ville helst at alle jordbruk var selvstendige skattebol, men i denne saken møtte han kraftig motstand.

Utover på 1600-tallet vokste tallet på husmenn sterkt; soldatmantallet fra 1665 forteller at i mange bygder var hver fjerde eller femte familieforsørger husmann. Det var ikke noe skarpt skille mellom husmann og bonde, siden bonden heller ikke i regelen eide den jorda han brukte. Likevel er det riktig å si at husmennene utgjorde en underklasse, i motsetning til leilendingen, som var en bonde blant bønder. Leilendingen hadde ingen arbeidsplikt, og så lenge han svarte sine avgifter, satt han like trygt på gården som en odelsbonde. Leilendingsordningen går tilbake til forhistorisk tid, og ennå i 1814 er ca. 1/3 av de norske bøndene leilendinger. Allerede de gamle landskapslovene regulerer forholdet mellom jordherre og leilending.

Lovene på 1600-tallet og tidligere har ingenting som regulerer forholdene mellom husmann og bonde. Først midt på 1700-tallet ser det ut til at husmannsvesenet hadde fått et omfang som gjorde en slik regulering nødvendig. En forordning fra 1750 krevde skriftlig kontrakt mellom bonden og husmannen, men dette førte til uro, og i 1752 ble det modifisert: Bonden bestemte selv om det skulle være skriftlig kontrakt på plasser i innmarka, men en husmann som selv hadde ryddet og bygd plass i utmarka, skulle ha skriftlig kontrakt på plassen for sin og konas levetid.

I den neste 100-årsperioden vokste tallet på husmenn hurtig. I 1801 var det 39411 husmenn i Norge, og 50 år etter var dette tallet mer enn fordoblet. Da var nok husmannsvesenet på sitt største og klasseskillet også på sitt sterkeste. Thrane-bevegelsen omkring 1850 fikk sin tyngde nettopp på grunn av dette. Utover i hundreåret ble befolkningspresset på bygdene betydelig redusert ved at folk flyttet, enten til industribyene eller til Amerika.

I siste halvdel av forrige århundre ble nok også bøndene mindre interessert i å fortsette med husmannsvesenet. Maskiner ble etter hvert tatt i bruk, og særlig etter at man fikk slutt på teigblandingen, lå forholdene godt til rette for bruk av de nye maskinene. Som en følge av dette var husmannen ikke lenger en viktig arbeidskraft for bøndene, og noen begynte også å hevde at det ble dyrt å ha husmenn. Bøndene hadde nemlig plikt til å holde ved like eller bygge nye hus på plassene, og husmennene hadde også visse rettigheter i skog og utmark, rettigheter som nå ble verdsatt høyere enn før. Dette førte til at stadig flere husmannsplasser gikk over til å bli selveierbruk. Vi kan vel si at denne utviklingen begynte å skyte fart fra 1870-80-åra, og i 1928 kom så en lov som ga husmannen rett til å løse inn plassen. Dette førte riktignok ikke til noen særlig forandring i husmannens økonomiske og sosiale status, men det betydde vel noe å sitte som herre i eget hus.

Hvor stammet så husmennene fra? Enkelte har hevdet at de skulle stamme fra en middelaldersk underklasse, men en slik påstand holder ikke ved nærmere gransking. De ble nok heller rekruttert blant forgjeldete gårdbrukere eller, vanligere, blant yngre sønner på mindre gårdsbruk. Til og med etterkommere etter sorenskrivere, offiserer eller prester har havnet i husmannsklassen, ofte via inngifte i bondeætter. I mange tvister mellom bønder og rydningsmenn ser vi at rydningsmennene har kjente gårdsnavn, noe som må bety at de kom fra disse gårdene. Vi møter også husmenn med litt jord i en odelsgård og husmenn som reiser odelsøksmål. De må altså stamme fra odelsbønder. Mange eksempler viser også at yngre gårdmannssønner fikk rydde en plass på gården eller overta en plass på vanlige husmannsvilkår. Og til slutt kan nevnes at en rekke skifter viser oss at noen av gårdmannens barn har havnet på husmannsplasser. Vi kan altså slå fast at bønder og husmenn oftest har felles opphav.

Thor Gundersen

SPØRSMÅL OG SVAR

I forbindelse med slektsforskning undrer jeg nå om De kunne ha opplysninger om mestermed. Rasmus Christophersen Møller (også kalt Rasmus Smed). Ut fra det nedenfornevnte synes det som om han kan ha hatt en viss forbindelse med Skien.

I 1759 fikk han skjøte på sitt første hus i Porsgrunn fra Herman Løvenskiold. Imidlertid synes det ikke om han har borgerskap der.

Byregnskanet i Skien, Porsgrunn m.m. blir det nevnt i manntallet over borgere i Porsgrunn som i 1771 skulle betale ekstraskatt til Skien bys magistrat, at Rasmus Smed skyldte 2 daler.

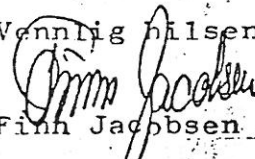
Ved skifte etter Rasmus Smed i Porsgrunn den 26/11-1794, gjorde Smedlauget i Skien krav på 5-2-0 i resterende "apostel-penge".

Kunne De, eller om mulig en eventuell lokal byhistoriker, se om det foreligger noen opplysninger om denne familien?

Jeg takker på forhånd.

Finn Jacobsen,
Staudevn. 24,
0875 Oslo 8.

Vennlig hilsen

Finn Jacobsen

Svar på spørsmål i Medlemsblad nr. 13.

I dette nummer av medlemsbladet spør Gunnlaug Aasetre, Langangen om hvor Michel Zachariassen kan ha flyttet da han i 1764 reiste fra Gravli i Gjerpen sammen med sin kone Astri Torstensdatter og 3 døtre fra 2. ekteskap.

I bygdebok for Andebu har jeg funnet følgende under gården Einarsrød i Høijord, under brukere: Mikkel Zachariassen (Zachrissen) 1764 - 67. Død 1767, 79 år gl. Han var fra Gjerpen. Han hadde vert gift to ganger. Med sin første hustru, hvis navn vi ikke kjenner, hadde han datteren Ingeborg, gift med Gregers Simonsen Lund i Gjerpen, og datteren Signe, gift med Sjul Nilsen på Åmot i Gjerpen. Gift 2. gang med Åste (Astri) Torstensdatter, hadde med henne døtrene Gunhild, Anne og Ambor, som ved skifte etter ham i 1768 var henholdsvis 15, 13 og 9 år gamle. Gunhild døde i 1771. (sitat slutt)

Det kan ikke være tvil om at dette er den rette familien, selv om hans alder 79 år ikke stemmer. Han var født i Seljord i 1695. Mikkel Zachariassen er forøvrig også en av mine forfedre.

Inger Marie Myhra, Drengsroa 29, 3260 Østre Halsen.

Svar på konkurransen i "Nytt fra Grenland ætthistorielag" nr. 14, september 1985:

-o0o-

Anno 1773 den 4de Februarji, er forbemelte Forretning foretaget paa Lænsmandsgaarden Limie for Gierpen Sogn, da ligeleedes her blev Almuen Opmuntret som for de øvrige stæder, og derefter anmeldt. -

	Råd	Ort	skil.
Christen Borge	2	-	-
Lars Sanne	1	-	-
Ole Bøhle	1	-	-
Engebregt Bøhle	1	-	-
Lænsmand Christen Lund	10	-	-
Ole Borge	1	-	-
Anne Sal: Gunder Borges	1	-	-

Vennlig hilsen

Elses B. Rustad

Else B. Rustad

Mogaten 5

0464 Oslo 4

BRAVO! Vi har ikke kunnet finne en eneste feil, og vi sender en liten bokpremie.

Her kommer en ny liten nøtt hentet fra en militær rulle for nedre Telemark som vi har i arkivet. Løsning senest 1/8.86

Profert er, og som det mig og libesogner Mandkab, fra 1697 til 1736, som mig et stort Præfektat sin, med fuldkommen forklarung, som sig eller til Ordet er Gættig, Item den Encke sin er, samt Svad man eller Svad nogen man Gætt, som det mig, og den Døris Goy, Excellents, Goybaarne Gey. Stastfol, som Naalige Orde, Gulle forbjætt.

Testere

Kommenes

27. 12. Maj Anno 1697.

Underdanigst

*Christen
Wejeme*

By- og bygdebøkene våre.
Presentert av Per Chr. Nagell Svendsen

Artikkel 1 : G J E R P E N B Y G D S H I S T O R I E

Mange bygder er så heldige at de har fått skrevet ned bygdas historie like fra de eldste tider og fram til nyere tid. Disse bygdehistoriene er av nærmest uvurderlig verdi for den enkelte bygd og dens beboere. For andre er de kulturelle skatter med interessante historiske betraktninger i form av tekst og illustrasjoner.

Svært ofte forefinnes bygdehistoriene i to bind. Det første bindet omfatter da den generelle bygdehistorien mens det andre er viet gårds- og slektshistorien. Dette er en grei og oversiktlig måte å dele inn stoffet på.

Allerede i 1947 valgte Gjerpen formannskap ei nemd som skulle forberede arbeidet med bygdebok for Gjerpen. De første årene gikk med til å skape interesse for det arbeidet som skulle gjøres. Det ble arrangert møter, omvisninger og til og med en utstilling av gamle ting fra bygda.

Senere ble det sendt ut et spørreskjema til alle bruk,- små og store. Kirkebøkene ble skrevet av helt fra 1681. Det nystiftede historielaget var ivrig med i alt nedskrivnings- og registrerings- arbeid.

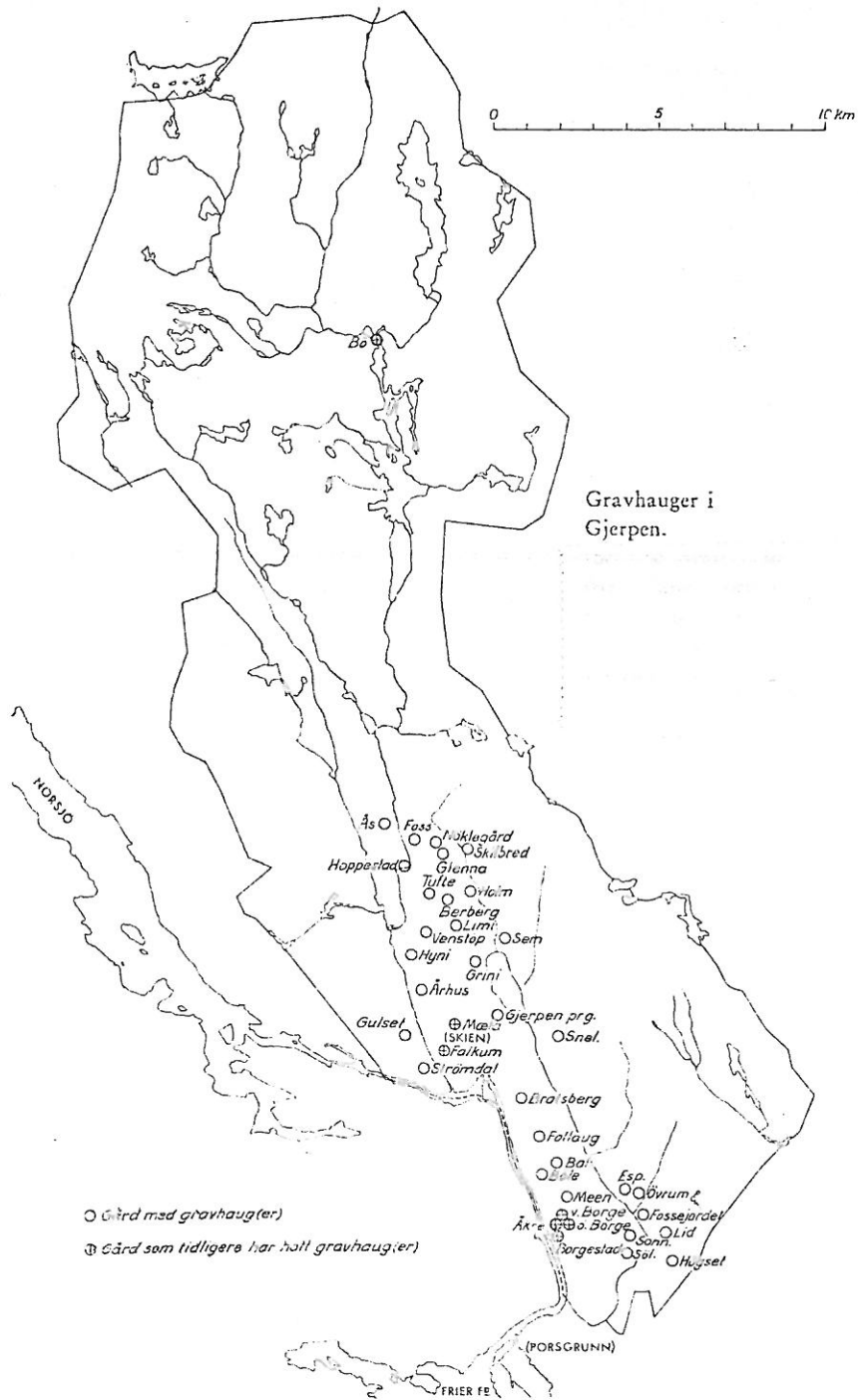
Etter at dette enorme materialet var samlet inn, kunne skrivingen ta til. En tok da kontakt med Norsk lokalhistorisk institutt som anbefalte cand. philol. Terje Christensen fra Oslo. Christensen fikk så oppdraget, - et oppdrag som han engasjerte seg sterkt i for å kunne mestre.

På grunn av at den bygdehistoriske delen skulle føres helt fram til kommunesammenslutningen i 1964, ble det bestemt å dele denne framstillingen i to. Det første bindet skulle gå fram til 1700- tallet. Senere skulle det komme en egen gårds- og slektshistorie.

Forfatteren tar oss i det første bindet av bygdehistorien med tilbake til oldtiden. Videre kommer han inn på middelalderen, tiden før og etter reformasjonen. I oldtidsavdelingen er det nevnt og vist til funn og fornminner. Noe av det mest interessante i den forbindelsen er kart fra de ulike tidsepokene. Her er det merket av funn som er gjort foruten fornminner ute i terrenget.

Fra steinalderen er det funnet økser, pilespisser, køller, sigder, skrapere og andre redskaper. Bronsealderen er for Gjerpens del rik på helleristningsfelt, og seks av feltene blir viet stor oppmerksomhet i bygdeboka. Fra samme periode er det oppdaget gravrøyser både på Kjempeåsen (2) og Meitjernåsen (8).

Bronsealderen er ikke så rik på funn her i vårt land. I Norge er det funnet ca. 600 bronsesaker mens funnlista i Danmark teller over 20 000 katalognumre. Men på hele tre steder i Gjerpen er det funnet gjenstander av bronse. Bare på ett sted, Nystad av Meen, ble det funnet 10 bronsesaker under en stor stein.

Dersom vi blir enda noen hundreår fram i tiden, - til jernalderen, kan vi lese om funn fra romertiden, folkevandrings-tiden og merovingertiden. Bygdeboka har med stoff om en bygdeborg i Gjerpen, - nemlig Kjempeåsen. Senere er det oppdaget ytterligere tre bygdeborger (ved Ulvsvatn, Rustankollen og Øvrumsåsen).

Et eget kart viser en fortegnelse over de gravhaugene som en kjenner til. Her er dessuten tatt med de stedene som tidligere har hatt gravhauger. I bygdeboka er det bilder fra noen av disse stedene: Nordre Grini, Tufte, Skilbred og Berberg.

Bosetningen ved år 1 000 e. Kr. (vikingtiden) viser noenlunde den samme bosetningen som vi kjenner til i dag. Dette tyder på at det har vært en stabil bosetnings- og næringsstruktur. Ingen andre steder i fylket kan jordbruks- og bosetningshistorien føres lenger tilbake i tiden. Fra gammel tid har Gjerpen vært et knutepunkt for handel og samkvem med de nærliggende bygdene. I middelalderen hadde lendmann og sysselmann sitt sete her. Og denne tradisjonen har vært fulgt opp til nyere tid med lensherre, amtmann, fogd og lagmann.

Næringslivet blir viet bred oppmerksomhet. Det gjelder jordbruk, skogbruk, (jern) industri foruten handel og samkvem menneskene imellom. Dessuten kommer forfatteren i boka inn på kirkereformer, militærvesen, lov og rett, befolkningsforhold m.m.

Bakerst i bind 1 er det tatt med en hel rekke tabeller og oversikter. Selvfølgelig er ikke alt like interessant, men så er det heller ikke stoff som må leses side for side. Alt hører likevel med. Ved å bruke den oversiktlige og greie innholdsfortegnelsen, kan en kvikt lete seg fram til det stoffet som en søker.

Det andre bindet av Gjerpen bygds historie tar for seg tiden fra omkring 1700 til kommunesammenslåingen i 1964. Forfatteren skriver i forordet til dette bindet at arbeidet tok langt mer tid enn beregnet. Han skriver videre: " Et viktig siktepunkt har vært å belyse bygdesamfunnet allsidig ved å la alle sosiale lag få en rimelig plass i fremstillingen, småbrukere, husmenn og arbeidere like fullt som storbønder, proprietærer og embetsmenn.

Hvorvidt Terje Christensen har lykket i sine intensjoner, skal vi ikke ha uttalt oss for sikkert om - til det har vi ikke satt oss godt nok inn i de omkring 1 100 sidene. Her skal vi bare slå fast at boka er usedvanlig innholdsrik. Innholdsfortegnelsen forteller at næringslivet har fått en bred dekning, - likeledes kommunale, økonomiske og sosiale forhold. Forfatteren har samlet dette stoffet i fire kronologiske hovedbolker (ca. 1700 - 1814, 1814 - 1870, 1870 - 1920 og 1920 - 1964). Også bind 2 har med en mengde oversikter og tabeller. For spesielt interesserte er det tatt med kildehenvisninger til de enkelte kapitlene.

Det tredje og siste bindet av Gjerpen bygds historie, - gårdshistorien, kom på slutten av 1985. Den opprinnelige planen gikk ut på at dette bindet også skulle omfatte slekts-historien. Dessverre så en seg nødt for å utelate denne delen for å begrense arbeidets omfang.

Denne bestemmelsen grunnet seg i økonomiske forhold. En slik avgjørelse fra ansvarlig hold, kan en bare beklage. Når en tenker på verket, Gjerpen bygds historie, sett under ett - mangler så avgjort prikken over i'en. De to første bindene er fra de fleste blitt rost opp i skyene mens det tredje og siste bindet har fått en mer blandet mottakelse. Dessuten har skuffelsen over at en ikke fant plass til slekts-historien vært hørbar.

Når en sitter med de tre bindene foran seg, stiller en seg spørsmålet om ikke en del av tiden som ble brukt på den generelle historien kunne ha vært brukt til å arbeide med slekts-historien. Det er nemlig ikke til å komme fra at en del generelt stoff i de to første bindene ikke er så spesielt for Gjerpen som en slekts-historisk framstilling ville ha vært.

La imidlertid ikke denne skuffelsen ta bort glansen fra det som er gjort. Gjerpen bygds historie er et lokalhistorisk verk av høy klasse. Vi gratulerer forfatteren, bokkomiteen, andre impliserte og sist, men ikke minst - de mange brukerne av verket med det resultatet som er lagt på bordet.

Dersom noen skulle ha interesse av å lese Gjerpens historie som nå er historie, sitter noen av bibliotekene inne med bygdebøker utarbeidet av prost J.L. Quisling. Han har blant annet skrevet tre bygdebøker: Den historiske del I (1917), del II (1919) og Gaardshistorie I (1921). Disse og andre gamle bygdebøker er forlengst antikvariske, - likevel har de mye å gi den interesserte bygdehistoriker.

L A G S N Y T T .

Et nytt års-skifte er runda over, og vi kan ønske hverandre et godt nytt år. Et nytt år med nye forsetter, og regnskap for hva vi har gjort i året som gikk. Det var kanskje ikke alt som gikk som planlagt, men en får skylde på været, det er den mest almindelige syndebukken.

To arrangementer er avviklet i foreningen siden forrige nummer av vårt medlemsblad.

Det årlige kontaktmøte ble arrangert fredag 18. okt. i det nye, fine distriktsbiblioteket i Larvik. Møtet var godt besøkt, både av medlemmer fra Grenland, og ikke minst våre medlemmer og andre interesserte fra Larviksdistriktet. Sjefsbibliotekar Liv Andresen orienterte og viste oss rundt, bl.a. i lesesal og lokalhistorisk samling. Alt var lagt vel til rette for muligheter til å granske slekt-og lokalhistorie. Vi skjønner at våre venner i Larvik føler seg hjemme her.

Kveldens kåsør, Gunnar Christie Wasberg tok for seg det lokalhistoriske emnet: " Da Jernskjegger og Langer dominerte distriktet", et meget interessant kåseri. Han antydte også at Brunlanes og Langestrand i middelalderen kunne ha tilhørt Grenland, og det var jo også slektsforbindelser mellom Jernskjeggene og Pros Lauritssen Hørby, lagmann i Skien, og som også eide Birkevold i Eidanger.

Vårt andre arrangement var torsdag, 28. nov. i Foredragsalen, Fylkesmuseet, Skien. " Slekthistorisk vandring " var emnet for kvelden, hvor Leif Karsten Brynhildsen/ Håkon Livland med flere spant slekthistorie rundt gjenstander og lysbilder av gjenstander.

Nytt til vårt arkiv siden sist er: Norske Herredags-dombøker 1 - 6, første rekke, 1578 - 1604, med navnerregister, og Oslo Kapiitels kopibok og forhandlinger, tidsrum 1606 - 1618.

Vi er stadig ute etter stoff til vårt medlemsblad. Spørsmål om slekt eller annet som dere lurere på, småstykker hentet fra andre kilder, hva som helst som interesserer en slektsgransker.

Til slutt: Husk kontingenten !